

K TOPOLOGIJI FREISINŠKIH POSESTI NA DOLENJSKEM

IVO PIRKOVIC

Pavle Blaznik je s svojo študijo Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, ki jo je z letnico 1958 izdala Akademija, opravil veliko in pomembno delo. Saj nam je za Zahnom prvič omogočil pogledati nekoliko globlje v freisinške arhive. Že gradivo samo je nadvse dragoceno za proučevanje doslej tako nepopolne podobe dolenske srednjeveške preteklosti; hvaležni pa moramo biti avtorju tudi za obdelavo zbrane materiala. Naloga ni bila lahka in je razumljivo, da bo terjala še skupna prizadevanja zgodovinarjev, jezikoslovcev in geografov. Sam bi hotel prispevati sedaj le nekaj mnenj, dopolnil in popravkov glede lege izginulih in pozabljenih krajev na freisinškem dolenskem ozemlju.

An dem Rain. (Blaznik, 24) Lahko rečemo, da gre za nemški prevod starejšega slovenskega imena Breg.¹ An dem Rain bi bilo tedaj »na bregu«. Če upoštevamo še, da je pomenil »breg« ob rekah navadno kraj, kjer je pristajal brod, bi morali iskati »An dem Rain« ob starih brodnih prehodih čez Krko, kakor je eden od njih »navigium Nabrego« pri Breški vasi. Natančneje določilo »gegen dem Wertlein vber«, »nasproti gradu Otočcu«, bi kazalo na mesto, kjer je na desnem bregu Krke pristajal grajski brod. Desni, umetni rokav reke torej ni imel mostu, gotovo pa levi.

Brezovica, Dolenja. Blaznik (str. 24) domneva Fresnicz, kot bom pojasnil pri tem imenu, gotovo napak na Dolenji Brezovici. Vendar ima tudi to naselje svojo doslej še neznan lastno fevdalno preteklost. Pleterški urbar iz l. 1706 še omenja njive »per Pungarti«, ki je danes čisto pozabljen in ki kaže na zelo star sedež fevdalnega gospoda. Iz jožefinskega katastra razberemo, da je ležal brezovski Pungart na severovzhodni strani vasi med Golobinjkom in cesto Šentjernej—Dolenja Brezovica. Tam bo prav tisti dvorec Pawngartten, ki ga je že leta 1570 dal avstrijski vojvoda Albrecht v fevd Hansu Awerspergu in o katerem pravi vir, da je ležal takoj nad Šentjernejem.² Pozneje o dvorcu nič več ne slišimo, pač pa o posestvu, ki ga je od nekega Hansa Rožiča kupil znani Hans Adam pl. Gallenberg z Gallensteina in ga 14. marca 1650 zopet prodal domačinu ritmojstru Mihaelu Gregoriču.³ Po izročilu je bil Gregorič potomec kmečkega puntarja Plije in graničarski stotnik domače straže proti Turkom na Gorjancih. Mihael Gregorič je svobodniško posestvo razdelil med tri si-

nove, Janeza, Matijo in Jurija, ki so ustanovili na Dolenji Brezovici tri domove s stari hišnimi številkami 4, 5 in 6.

Chauzeri. V darilni listini Otokarja II. freisinškim škofom iz leta 1254 so med imeni starih višnjegorskih vazalov tudi neki Chauzeri, ki jih sicer ne srečamo nikoli prej ne pozneje, niti ne vemo za njihovo bivališče. Ullepitsch pristavlja, morda po starejšem viru, pri njih v oklepaju »Kotzer, Kotzianer«.⁴ Na Kacijanarje misli še tudi P. Bohinjec.⁵ P. Blaznik ne izključuje rodbine Gracerjev z Gracarjevega turna (str. 53), vendar nas niti Kacijanarji niti Gracerji ne zadovoljijo; zunanja podobnost imen je vse preveč prisiljena.

Šest fevdalnih rodbin, ki jih navaja zgodovinski vir skupaj s Chauzeri, je po tedanji navadi označenih z imeni njihovih domov: Reutenberg, Werde, Nazzenvelt, Preisek, Guetenwerde, Praitenawe. Smemo zato domnevati, da se tudi v imenu Chauzer skriva pravzaprav ime njihovega gradu. Schumi je prvi opozoril, da so Chauzeri pač plemiči s Kalca ali, v narečju, s Kauca. Ker pa na razmeroma majhnem freisinškem dolenskem ozemlju zaman iščemo Kalc, Kauc, čeprav bi tam moral biti, se je moralo z imenom pač nekaj zgoditi. Na to kaže že povsem osamljen primer zapisa, čeprav so bili Chauzeri dolgo višnjegorski, Otokarjevi in freisinški vazali.

Kauc je druga polovica narečnega imena Draškovec, Derškouc ali Derškauc, tudi v terezijanskem katastru Derschkhoez (fasc. 210, št. 7). Prav lahko si predstavljamo, kako je tuji pisar latinske listine utegnil zgubiti prvo polovico imena. Pred seboj je imel pač nemški vir, ki je govoril, sodeč po latinski darilni listini, o sorodstvu Derškovcarjev in je imel začetni »Der« za genitivni člen množine. Ta hipoteza nam zadovoljivo razloži sicer tako čudno enkratno sled neznanega plemiškega rodu in najde iskani »Kauc«. Potrdi pa tudi starost Draškoveca, saj je verjetno na njegovem svetu zrastel v XII. ali XIII. stoletju Šentjernej, pa bi bilo zares čudno, če bi se omenjal prvič šele leta 1420 (Blaznik, 46). Zdi se, da je Draškovec morda ena od utrdb v višnjegorsko-španhajmskih bojih za kranjsko-hrvaško mejo.

Chranuelt. Blaznik domneva, da je zgubljeni Chranuelt istočeten s prav tako neznanim krajem Krana ali morda Kronovim (s. 23). Prepričan sem, da ni. Avtor vendar sam ugotavlja, da »spada naselje glede da-

jatev v skupino Breška vas, Gor. Gomila in Dol. Suhadol« in da je treba zato ime »iskati ob Krki oziroma na njeni desni strani« (23), odloči pa se nato za levi breg reke. Blaznikova rešitev ni verjetna že zato, ker ni pri Kronovem in na tem področju na levi strani Krke sploh polj, ki bi mogla dati naselbini celo ime. Zares, za Kronovo imamo, kot je opozoril Kelemina, ohranjeno še iz leta 1211 ime Kronowe, Chronove, torej brez polja. Kelemina ga razlaga s stvn. chrana-witu = borovica.⁶

Schumi se ne upa glede lege Chranuelta ničesar reči.⁷ Hitzingerju se zdi verjetno, da gre za Vrhpolje pri Šentjerneju;⁸ Hauptmann pa bere Krainfeld in meni, da gre pač za kraj ob stari deželni meji, kar omenja tudi Blaznik (23).

Izhajati moramo iz okoliščine, da je Chranuelt po svojih dajatvah in zato zelo verjetno tudi teritorialno res nekje na področju krajev Dol. Suhadol, Gor. Gomila, Breška vas. To pa je zares stari kranjsko-hrvaški obmejni pas, bogat plodnih polj, ki prehajajo često v krajevna imena. Saj imamo tu stari Oberuelt — Vrhpolje, Nazzenveld — Mokropolje, Pirkenvelt — Gor. Brezovica, stari Šentjernej, označen v virih običajno »na polju«, in Žvabovo na polju.⁹ Na levem bregu Krke nimamo krajev s pridevkom »polje«.

Šentjernejsko polje ne prihaja za Chranuelt v poštev, ker je ležalo gotovo na hrvaški strani meje in ni moglo imeti prilastka Chran, Krain. Tudi ni verjetna Hitzingerjeva misel na Vrhpolje, ker je tam že 1291. leta 19 hub, ko jih šteje Chranuelt 27 let pozneje samo osem in še te opuščene. Tudi je Vrhpolje ležalo verjetno na hrvaški strani stare deželne meje. Drugače je z Gor. Brezovico.

Da sta šentjernejski podružnici v Dol. in Gor. Stari vasi še v Valvasorjevih časih »Ustare vase Hravaske« in »Ukrainske stare vase«,¹⁰ je znano, manj zapaženo pa je ostalo, da označuje še terezijanski kataster tudi Dol. Brezovico pri Šentjerneju nekajkrat za »hrvaško«, ko pravi n. pr. »Jurij Kuschman von Hrouassky Wresouiz«.¹¹ Tak prilastek je smisel in mogoč seveda samo, če je bila hkrati Gor. Brezovica »kranjska«; če bi ležali obe na hrvaški strani, jima ne bi nihče dajal tega pridevka. Prav zato tudi ni moglo biti katero od Mokrih polj označeno kot »kranjsko«, ker sta bili prav gotovo obe na kranjski strani. Za Chranuelt prihaja v poštev samo vas, ki je imela svojega dvojčka z enakim imenom na drugi strani meje. Skratka, smemo z gotovostjo trditi, da se je Gor. Brezo-

vica imenovala v XIII. stoletju in pozneje tudi Chrain Pirkenvelt, od katere oblike ni nobene težave več do okrajšave Chrainvelt ali Chranuelt.

Kranjska in Hrvaška Brezovica nam še natančneje določata nekdanjo deželno mejo, kot je bila znana doslej. V Gorjancih nam jo nekoliko ohlapneje nakazujeta Hrvaška gora in Kranjska draga v Pendirjevki. Zato se zdi, da je bilo staro plemiško Vrhpolje na hrvaški strani.

Fresnicz. Blazniku se zdi verjetno, da gre za Wresouzo in jo postavlja na Dol. Brezovico pri Šentjerneju (s. 24). Tu gre očitno že jezikovno za dva povsem različna korena.

V arhivu ljubljanskega stolnega kapitlja (fasc. 167/7 iz l. 1581 ponovno srečujemo Freßniz, ki jo isti viri imenujejo l. 1620 »in villa Superiore Barsnize«, »in villis Brseniza«, »Brisniz« (fasc. 167/19). L. 1584 so se vračali odposlanci istega stolnega kapitlja iz Šentjerneja »auf Fresnikh vnd Nußdorf« (fasc. 202/8). Dostavek: »Rogina mit mier auf Neustatl« ne dopušča nobenega dvoma o smeri potovanja. Cesta proti Novemu mestu je takrat držala skozi Orehovico, kjer je bila kostanjeviška mitnica, in Brusnice. Še v pleterskem urbarju iz l. 1706 najdem pri Orehovici dostavek: »am weeg, da man auf Rudolphswerth gehet«. — Za Žapužami (Sapuls), Ratežem (Radatesch) in Leskovcem pri Brusnicah (Leßkhouetz) navaja kostanjeviški urbar iz leta 1588 Fresnitzdorf, nesporno zopet Brusnice.

Zgolj z jezikovnega stališča torej ne moremo oporekati Mellu, ki išče freisinški Vreznich v Brusnicah. Zanj pa govore sedaj še trdnejši razlogi. Ni razvideti, zakaj Blaznik loči priimek Vreznich iz l. 1251, ki ga domneva na Gor. Brezovici (s. 6), od očitno istega imena Fresnicz iz l. 1592, ki naj bi bil na Dol. Brezovici (s. 24). Ker pa ugotavlja avtor za Gor. Brezovico v l. 1592 že ime Pirkenvelt (s. 24), bi imela ta vas poleg slovenskega imena še dve povsem različni nemški, kar se že samo na sebi ne zdi verjetno. V imenu Freßniz pa smo nedvomno ugotovili Brusnice in bi imeli tedaj dve vasi blizu skupaj z enakim imenom, kar je zopet nemogoče. Težave odpadejo, če ostane Gor. Brezovica samo Pirkenvelt, Brusnice pa edini Freßniz na tem področju, kakor je mislil Mell.

Golo, glej Macherowez!

Guttenhof-Dobranica. Terezijanski kataster pravi v fasc. 209, št. 4: Guttenhoff oder Guttendorf. Nemško ime priča, da je pripadal vasi Dobravici pri Šentjerneju nekoč

tudi dvorec tega imena, ki mu pa v naselju samem zaman iščemo sledov. Gre pač za Valvasorjev dvorec Guetenhoff, Dobravco,¹² v čigar podobi starejši Šentjernejčani brez težav spoznajo svoj nekdanji Kastel, ki so ga v zadnji vojni požgali Nemci. Dvorec je bil še ob koncu srednjega veka očitno del večjega zemljiškega posestva »Ograje«, ki je bilo v lasti gradu Vrhovega. Mogoče je že takrat v njem bival Andrej Wernekh, poročen s hčerjo Ivana Freychoferja, ki daruje l. 1502 Ograjo ljubljanskemu stolnemu kapitlju.¹³ Vrhovo samo izroči isti Freychofer nekaj let pozneje hčeri, oziroma Wernekhom.

Valvasor je našel na Kastelu zadnjo iz rodu Wernekhov na tem domu, Marijo, vdovo po polkovniku Jožefu Kristijanu Rudolphiju, ki je bil poveljnik v Konstanzi ob Bodenskem jezeru.¹⁴ Njunega sina Jurija Ferdinanda imenuje Fran Pokorn Šentjernejčana,¹⁵ kar mi je drugi dokaz, da gre pri Valvasorjevem Guetenhoffu zares za Kastel v Šentjerneju. Da je bil Jurij pl. Rudolphi posvečen v duhovnika za naslov Vrhovega, kaže, da še po dveh stoletjih niso čisto pozabljene stare vezi med obema plemiškima domovoma. Jurij Ferdinand Rudolphi bo isti, ki ga omenja na str. 61 Blaznik z nekoliko spremenjenim priimkom Raedolphi in napak kot lastnika dvorca na Otoku, namesto na Hrvaškem Brodu (Glej Gutenwerd!).

Čeprav je stal Kastel v Šentjerneju, se je imenoval po precej oddaljeni Dobravici. To kaže, da je bil starejši od sorazmerno pozno nastalega Šentjerneja, to se pravi, njegovega Vidma s faro. Samo ime Kastel pa bi morda govorilo, da gre za star strelski dvorec iz časa bojev za srednjeveško deželno mejo.

Dobravica-Guttenhof, ki jo omenja Blaznik l. 1753 kot inkorporirano Volavčam (s. 57), pomeni samo še vas. Kastel je takrat menda že priključen šentjernejskemu posestvu stolnega kapitlja. Od l. 1786 je ta dvorec v zasebni lasti (puškar Janez Kogovšek, Jožef Reich 1801, prežeški graščak Ivan Franc pl. Klem 1805, Jožef Bušič, Majzljji in Trenzi).

Gutenwerd. Blaznik postavlja forum Gutenwerd, tudi če je brez pridevka »forum« in celo če mu je dodan prevod »Hrvaški Brod« (s. 23), vselej na Otok ob Krki; vendar je očitno, da pomeni Gutenwerd lahko Otok, Hrvaški Brod ali Dobravo in da je treba vselej posebej preveriti, za katerega teh krajev gre. Valvasor pristavlja pri škocjanski podružnici sv. Nikolaja kratko »zu Ottok oder zu Gutenwerth«,¹⁶ drugje pa obširneje opisuje grad Gutenwerth,¹⁷ ki je stal na Hrvaškem Brodu.

Valvasor se ni morda zmotil, saj najdemo v kostanjeviškem urbarju že sto let prej kraj »Am furdt bey Guetten werdt«, ki pomeni brez dvoma Hrvaški Brod, saj mu sledi še »Am furdt Radula« — brod pri Otoku.¹⁸ Terezijanski kataster govori o raški »pristavi na Guttenwerthu, ki se imenuje sicer Hrvaški Brod«.¹⁹

Verjetno je prav Valvasor nehote zanesel zmedo med zgodovinarje, da postavljajo tudi srednjeveški freisinški Gutenwerd dolgo napak na Hrvaški Brod.²⁰ KLDB pozna celo kar dva trga Gutenwerd, v Dobravi in na Hrvaškem Brodu (s. 273, 274). Da bi Markt Guetenwerd, ki so ga požgali l. 1473 Turki, pomenil Hrvaški Brod, kot misli S. Jug,²¹ zanika tudi ohranjeno ljudsko izročilo, da so tržani takrat naložili na ladjo dragocenosti in cerkvene zvonove, pa se jim je na begu ladja potopila že pred Hrvaškim Brodom. Cerkev in zvonove so imeli seveda na Otoku, ne na Hrvaškem Brodu.

Iz protislovja, da imamo brez dvoma tudi na Hrvaškem Brodu Gutenwerd, da pa ne moreta bivati dva kraja istega imena tako blizu drug drugega, si lahko pomagamo morda z domnevo, da so se v letih turškega pustošenja in dokončnega uničenja freisinškega Gutenwerda na današnjem Otoku konec srednjega veka zatekli freisinški uradi vsaj za nekaj časa na bližnji utrjeni grad na Hrvaškem Brodu in uradovali pod starim imenom. Zares, najstarejši zapis Gutenwerd za Hrvaški Brod je znan menda šele iz omenjenega leta 1588. Freisinški trg na Otoku je takrat že sto let v razvalinah, iz katerih se nikoli več ne dvigne. Spomin na srednjeveški forum hitro ugasne in vedo odslej le še za novi Gutenwerd na Hrvaškem Brodu.²²

Mnenje, da se pojavi novi Gutenwerd na Hrvaškem Brodu šele po propadu onega na Otoku, je v listu Illyrisches Blatt (St. Kancian bey Gutenwerth) zapisal že 17. sept. 1819 Ziegler. Meni namreč, da je bivša raška pristava dobila ime Gutenwerth zato, ker je bila pozidana iz ruševin z Otoka. Nima pa Ziegler prav, ko trdi, da je dal Hrvaškemu Brodu ime Gutenwerth šele Valvasor.

Jasno je potemtakem, da je treba ločiti novoveški Gutenwerd na Hrvaškem Brodu od freisinškega trga tega imena na Otoku. Ko so zgodovinarji zadnji čas dognali, da govore freisinški viri o Otoku in ne o Hrvaškem Brodu, so staro napako ponovili v obratnem smislu in pripisali sedaj vse gutenwerško Otoku. Blaznik je prestavil s Hrvaškega Broda tja celo grad, o katerem pravi, da ga je potres l. 1895 na Otoku močno poškodoval in da ga je dal lastnik zato po-

dreti (s. 61). In vendar ugotavlja sam, da so bile tam že l. 1827 le še cerkev in štiri kajže (s. 29), očitavec Ziegler pa že osem let prej, da sta v njegovem času od starega Gutenwertha na Otoku ostali le še cerkvi sv. Nikolaja in Katarine in pa star trški vodnjak. Usodni potres je l. 1895 uničil le grad na Hrvaškem Brodu, kot vedo vaščani tam še danes.

Še vedno nismo pri kraju. Nekateri viri govore namreč o Gutenwerdu tudi v Dobravi, ki leži na levem bregu Krke nasproti današnjemu Otoku. Listina 167/9 ljubljanskega stolnega arhiva iz l. 1596 našteva v neki pravdi zoper klevevškega graščaka Jurija Pitschacherja tudi pet prič »zu Guetenwordt wonhaft«, ko gre za Dobravo. V pleterskem urbariju iz l. 1706 najdemo v Guetenwerthu podložnika Jurija Sellagkha, ki pa ima zemljo na drugi strani reke na Otokhu. Njegovi potomci so še danes na istem domu v Dobravi in imajo še vedno isto zemljo na Otoku. — H. Costa pravi »Dobrova ali Gutenwerth.«²³ Hitzinger išče rimski Crucium »bei Dobrava oder Gutenwerth«,²⁴ P. v. Radics pa prvo posest avstrijskih vojvod na Kranjskem prav tako »v vasi, nekoč trgu Gutenwerthu in njegovi okolici na levem bregu Krke.«²⁵ S. Rutar meni, da »je na freisinških posestih kraj Dobrowa (»Gutenwerde«) ob Krki zrasel v trg leta 1251.«²⁶ Škocjanski farni kronist P. Bohinjec poskuša utemeljiti dobravsko teorijo Gutenwerda z domnevo, da je po razdejanem Gutenwerdu ostalo ime »Dobrove, s katerim se sloveni Gotno brdo (Gutenwerth)«.²⁷ Zatrjuje tudi, da izvira ime Dobrova šele iz XVI. veka.

Težko si je misliti, da bi po vsem tem ne imela Dobrava nobene zveze s freisinškim Gutenwerdom. Že pogled na katastrsko mapo kaže, da sta bila Otok in Dobrava lahko isto naselje, ki ju je ločila samo struga Krke.

To misel potrjuje tudi izročilo, ki ga je v že omenjenem svojem članku zapisal Ziegler: »Po zelo starem spominu, ki se je ohranilo do danes med prebivalci tega kraja, naj bi ležalo mesto Gutenwerth na obeh bregovih Krke in bilo povezano s kamnitim mostom in to na kraju, kjer stoji danes Dobrava. Sledove propadlega mostu je še najti; kadar je Krka nizka in čista, je videti v njej velike, obdelane marmorne kamne, od katerih so jih več manjših že izvlekli in porabili.«

Po Zieglerju sta bili cerkvi sv. Nikolaja in Katarine sredi mesta. Ker moramo domnevati, da je stala cerkev sv. Katarine kakih 50 korakov od Miklavževe proti Drami, smemo središče Gutenwerda postaviti na današ-

nje polje na južni strani še ohranjene cerkve sv. Nikolaja. Pomembno je za ta prostor že staro ime »Oštat«, za katerega vedo le še redki stari ljudje, pa opeka, črepinje in zidovje, ob katero zadeva še danes plug. V Dobravi moramo iskati gutenwerško predmestje.

Že samo ime Gutenwerd povezuje v sebi verjetno imena Dobrave in Otoka. Pri prvem delu, »Gut«, ni misliti na Škrabčev staroslovenski got = most iz protja, kar sprejema še P. Bohinjec (s. 10), ampak na napačno razumevanje Dobrave iz »dober«, pri »werd« pa ne na pomen rečnega polotoka ali rečnega brega, »brda« (Gotno brdo), ampak zares na prevod starejšega slovenskega Otoka. Ime »Gutenwerd« bi torej že samo zase govorilo, da se je stari freisinški trg razprostiral z Otoka čez Krko v Dobravo, pa tudi, da sta slovenski imeni starejši in je Gutenwerd kasnejši prevod.

Omenim naj še, da je na tleh Dobrave in verjetno tudi Otoka stalo že v zgodnji rimski dobi pomembno mestece, ki ga je doletel neznan nenaden konec že l. 139 n. š. Več o Gutenwerdu in njegovem davnem antičnem predniku pa nam bo lahko razkrila šele arheologova lopata.

Hohenau. Grad in vas z devetimi hubami bo, kot misli prav Blaznik (s. 28, 53), današnji Gradec ali Glavica nad Mihovim. Na južni strani je še ohranjen vodnjak. Obsežno Grobišče poleg je gotovo slovensko. Domačin Ignac Kušljan, ki je za dunajski Dvorni muzej kopal keltsko grobišče v Mihovem, je v drobnem zvezku še neobjavljenih Spominov opozoril tudi na »gavge«, kjer je izkopal dva okostnjaka brez pridatkov. To bo zanimivo vprašanje za pravne zgodovinarje, saj nam nobeni viri ne poročajo o kakem sodstvu na Hohenauu. Jernej Pečnik, ki je Gradec z vodnjakom nad Mihovim (ne Mehovim, kot pravi sam) napak pripisal Rimljanom,²⁸ poroča v glasilu dunajske Centralne komisije tudi o ostankih treh hiš.²⁹

Vse okoliščine kažejo, da je vzpetina, na kateri stoji Gradec-Hohenau, stari svobodniški Hermansberg, ki ga po M. Dolencu pomensko razlaga J. Kelemina.³⁰ Na teh položajih se prekrivajo sledovi še starejših dob, verjetno celo langobardske. Pečnik govori tudi o halštatski.

Kje je bila vas Hohenau, ki je štela l. 1385 šest zasedenih hub,³¹ ne vemo natanko. Nekaj hiš je stalo, kot pričajo sledovi, gotovo okoli gradu, mogoče pa mu bo treba prišteti še današnje Mihovo. Pri Hohenauu moramo iskati tudi Michels gesiez, ki bi utegnil spominjati na današnje Mihovo, in Minkoschen

gesiez,³² mogoče današnje ledinsko ime Mišje (= Miškovo) selo pri Mihovem. Med Hohenauom in opuščeni Njivicami, ki jih Cartular nekajkrat omenja,³³ so se nam ohranila iz tistega časa še imena Gornje, Dolgo in Dolnje selo, ki so vsa opuščena.

Macherovez, Nider — Dol. Maharovec. Poročilo, ki ga omenja tudi Blaznik (s. 51), da sta Offe iz Kostanjevice in Otte Sichersteiner 3. februarja 1505 prodala Henriku Prežškemu v Dol. Maharovcu 9 hub »z grajskimi razvalinami, sadovnjakom, njivami, travniki, gozdom, vodo in pašnikom«,³⁴ si lahko razložimo le tako, da je šlo za porušeni grad na Golem. To kaže tudi omemba vode, ki je v Maharovcu samem ni, in sadovnjak, ki ga omenja na Golem-Gallhofu tudi Valvasor in ki je do danes preživel gradič. Da se grad imenuje po najbližji vasi, čeprav je zelo oddaljena, ni bilo v tistih časih nič nenavadnega (prim. Guttenhof-Dobravica in Mokro polje). Da je prvo Golo že 1505 v razvalinah, priča, da gre verjetno za »strelski dvorec«, ki je bil uničen v bojih za staro deželno mejo. Enaka usoda je zadela tudi Sicherstein istih gospodarjev (glej Sicherstein).

Mokro polje. Glede Volavč in Mokrega polja Blaznik ni čisto jasen. Pravi, da nalletimo na Gorenjem Mokrem polju l. 1228 in 1254 na ministeriale Mokropoljske, v kasnejših virih da se mokropoljski gospodje več ne omenjajo, pač pa da srečamo v fevdnih knjigah ime Volavče (s. 56). Šlo bi potemtakem le za kasnejšo spremembo imena. Vendar pa omenja avtor v drugi polovici XVII. stol. poleg gradu Volavč nepričakovano še neki »mokropoljski dvorec«, ki ga ne lokalizira. Naj precej povem, da je ležal na Dolenjem Mokrem polju. Gre za Valvasorjev Nassenfeld-Mokru pule,³⁵ ki ga moramo od precej odmaknjenih Volavč razlikovati. Ali ni treba potem morda tudi srednjeveške mokropoljske gospode ločiti od volavških?

Mislím, da vprašanja z doslej znanim zgodovinskim gradivom ni mogoče povsem zanesljivo rešiti. Na Gor. Mokrem polju gotovo ni bival nikoli noben fevdalec, Volavče pa so tako blizu, da bi se lahko kdaj imenovale po vasi, podobno kot se grad Golo imenuje v začetku XIV. stol. nekoč po najbližjem naselju Maharovcu ali dvorec Dobravica-Guttenhof po vasi enakega imena, čeprav sta bila oba gradiča precej daleč od »svojih« vasi. Vendar iz tega še ne bi smeli sklepati, da so imena Volavče ali Golo morda poznejšega izvora od gradov samih.

Proti ideji, naj bi srednjeveške gospode mokropoljske iskali v dvorcu na Dol. Mo-

krem polju, govori Valvasorjeva pripomba, da še ni dolgo, kar so ga zgradili. Vendar je šlo tam zelo verjetno za starejše posestvo s kakim propadlim plemiškim bivališčem, saj so v srednjem veku ti kraji gosto posejani z dvorci in gradovi.

Gradič na Dol. Mokrem polju so imeli, kot pravi Valvasor, Werneckhi. Po letu 1670 ga je inkorporiral Franc Ludvig v. Wuseck ali Busegh svojim Volavčam, ki so se sredi XVIII. stol. združile z Gracarjevim turnom. V tistem času se omenjajo na Dol. Mokrem polju tri volavške hube (Blaznik, 57), verjetno prav tamkajšnji dvorec s pripadajočo zemljo. Med 4. nov. 1806 in 15. majem 1807 je novi lastnik Gracarjevega turna Matija Perko kupil neko posest na Dol. Mokrem polju,³⁶ ali odtujeni gradič ali kaj drugega, ne vemo. Vsekakor pa so pozneje imeli dvorec gracarski oskrbniki Hafnerji, za njimi ga je dobil l. 1872 kmet Matija Pavc z Gor. Mokrega polja, 1892 pa Rok Dobravec, ki si je v obmejno stražarnico spremenjeno starinsko hišo preuredil v stanovanje. Njegov sin Karel jo je l. 1929 podrl in sezidal nekoliko bolj pri cesti novo.

Navigium Nabrego je lokaliziral Hitzinger še na »brod ob Krki med Dobravo pri Škocjanu in Dramo pri Šentjernej«, zatrjujoč, da se kraj »še danes tako (Breg) imenuje«. ³⁷ Po njem povzema tudi P. Bohinjec.³⁸ Schumi se je odločil s pristavljenim vprašanjem za Breško vas,³⁹ čeprav nima pravzaprav nobenega boljšega dokaza, saj imamo tako pri Otoku kot pri Breški vasi klevevško-freisinski brod, oba »na bregu«. Šele celotno novo gradivo, ki nam ga prinaša Blaznik, nam jemlje glede Schumijeve odločitve vse pomisleke.

Čeprav kaže že ime Breške vasi na stari rečni »breg«, ⁴⁰ pravi Blaznik upravičeno previdneje, da je treba imena »in Passagio« in »navigium Nabrego« lokalizirati h Krki v del Breške vasi, kjer še danes oskrbujejo z brodom prevoz preko reke (s. 21). Mogoče pa danes tistega »brega« ni več, ker je Krka tu večkrat v zgodovinskem času močno spremenila svojo strugo. Prav na tem mestu je bil prehod čez Krko že v predzgodovinski dobi, ko je po najkrajši poti povezoval ilirskokeltska naselja pri Šmarjeti in Beli Cerkvi z mihovškimi pod Gorjanci (na levem bregu se tam končuje morda neka prastara cesta, V. Šribar); v antiki pa je izpričan brod, ki je po mojih mislih nastal l. 139—140 n. št., ko je bila prvotna rimska cesta Emona—Neviodunum—Siscia na prehodu skozi močvirne Kozarje za 60 let uničena. Antični itinerariji, miljniki in drugi dokazi govore, da je

Antonin Pij šel s svojo novo cesto prav pri sedanji Breški vasi čez Krko. Tam se zares začenja neka dobro tlakovana antična cesta na Crucium. Tako imenovani rimski »objekt I«, odkrit pri gradnji avtoceste pod Belo cerkvijo, je antoninski brodniški »breg«, ki je danes daleč na suhem. Zato moramo misliti, da se je Krka v zadnjih osemnajstih stoletjih postopno premikala proti jugu. Brod in njegova »bregova« sta se selila z njo. »Pontis lapidei ruinae«, ki jih je l. 1795 videl Katančić nekeje med takrat že zasutim rimskim pristaniščem in takratno Krko,⁴¹ so verjetno sledovi rečnega brega iz neznanega časa. Kje je bil l. 1251 navigium Nabrego, ne vemo, mogoče kje v današnji strugi ali še dlje na levo. Saj so morali še l. 1843 po hudih prirodnih nezgodah popravljati kataster rečne struge pri Otoku, Čadrežah in Breški vasi.

Navigium Nabrego ima več kot dva tisoč let zanimive zgodovine. Pleterski urbar iz l. 1706 pravi še, da so morali dajati kmetje iz Osrečja in Gradnja brodniku za božič hleb kruha in meseno klobaso.

Nebogovec ali *Nebogovo* selo (Fr. Bezljaj) je izginil brez sledu in je davno pozabljeno tudi njegovo ime. Iz podatkov, po katerih je l. 1407 podaril Herman Celjski Pleterjam mlin »pod Nebogovcem«,⁴² in po viru iz l. 1432, da je ležala ta vas z devetimi hubami pred Pleterjami,⁴³ zaključuje Blaznik, da je stala pred samostanom v smeri proti potoku, kjer je bil mlin in kjer je še danes večji kompleks obdelane zemlje (s. 25). Mogoče je reči še več, zakaj stari freisinški mlin, ki so ga Sichersteinerji prodali Celjanom, le-ti pa ga podarili Pleterjam, stoji še danes v »Dolinic« pod samostanom, štejejo pa ga k Selam. Sedaj je v lasti Pirkovičev, ki jih je z Bušiči sredi XVI. stol. naselil prior Elias z Žumberka na Sela in so služili Pleterjam kot najeti mlinarji. To je prav tisti mlin, ki ga terezijanski rektificirani kataster omenja kot pleterski Hoff-Muhll s tremi kamni.

Nebogovec je torej ležal nad tem mlinom po vzhodnem ali morda deloma tudi južnem pobočju Grbke, zadnjega hriba na levi pred Pleterjami. Leta 1431 viri vas še omenjajo,⁴⁴ leto pozneje pa so tam le še gole njive.⁴⁵ Naselje je morala uničiti nenadna nesreča, mogoče Turki. Valvasor povzema po Megiserju kot leto turškega vpada 1431, gre pa po Stanku Jugu lahko kvečjemu za l. 1429.⁴⁶ Tej letnici bi boljše ustrezal tudi jezuitski Cartular, ki pravi l. 1432, da je stala na *Nebogovcu* vas »pred časom« (vor zeiten).

Pelheim. Avtor seveda ni mogel glede lege tega kraja storiti kaj več, kot pristaviti

vprašaj (s. 27). Samo enkratni pojav imena razmeroma pozno (po l. 1392) je tako sumljiv, da smemo domnevati, da sploh ne gre za ime kraja samega, ampak za priimek lastnika dveh neznanih dvorcev. Neki plemič Weichard von Pelheim je zares znan iz nekega vojnega pohoda iz XV. stol.⁴⁷ Mogoče je tudi fevdalec Peter Pechein, znan l. 1392 iz istih krajev (s. 43), samo popačen zapis Pelheima. Jasno je le toliko, da moramo iskati oba neznan Pelheimova dvorca nekeje od Mihovice do Ostroga in Ledče vasi.

Probrészech iz l. 1392 istoveti Blaznik z imenom Praprotsach (s. 25), to je s Praprečami. Ali ne gre morda le za slab srednjeveški zapis imena Pobreszech, Pobrežec, deminutivno obliko rečnega »brega«? Po Plešiču so današnje Brežice nekdanji Brežec na savskem bregu.⁴⁸ Ime je bilo v srednjem veku torej domače. Kako naj ga spravljamo v zvezo s Praprečami?

Raschendorf, znan po l. 1392, je prav tako zgubljen. Blaznik domneva, da se za imenom skrivajo po vsej verjetnosti Ržišče (s. 27), toda že podatek, da sta bila v tem kraju dva mlina (s. 48), izključuje Ržišče, ki so visoko v Gorjancih brez vsakega potoka in zato brez mlina. Naj omenim, da je dr. Metod Dolenc postavil svoj čas na Ržišče tudi Anzenberg, kjer so bili gorniški zbori pod gospostvom kostanjeviškega samostana.⁴⁹ Že Dolenčeva pripomba, da »je bilo zborovališče najbrž vedno cerkev«, kaže Anzenberg precej zanesljivo v gorici pri sv. Ani v Ledči vasi, kjer je bilo v neposredni sosesčini, na Imenju, tudi samostansko posestvo.

Vrhovo. Prvotni grad, menda še samo stolp, po katerem ni danes nobenega sledu več, je stal na vrhovskih »dolgih njivah«, precej odmaknjeno na levi strani stare želzne ceste, ki je držala iz Orehovice na Brusnice in Novo mesto. Dolge njive je pred vojno očistil zadnjih ostankov ruševin lastnik novega Vrhovega ing. Heri Schoeppel.

Sicherstein. Mnenje, ki ga včasih slišimo, da so se Pleterje prej imenovale Sicherstein,⁵⁰ je napačno. Pred ustanovitvijo samostana Pleterij, torej v času Sichersteina, je že stala vas Pleterje. L. 1368 so Višnjegorci prodali šentjernejskemu župniku Volgerju Auerspergu in njegovemu bratu Hansu hubo »v vasi Pleterjah in gornino v gorici pri Pleterjah«.⁵¹ L. 1404 omenjajo viri turnski dvorec s štirimi hubami v Pleterjah, tri leta pozneje prav tam še neki auersperški dvorec, ki so si ju pridobili Celjani.⁵² Pleterje niso potomec Sichersteina in ju moramo razlikovati. Kje naj tedaj iščemo stari Sicherstein?

Precej visoko nad Pleterjami in Vratnim so na desni strani ob poti, ki vodi na Javorovico, še danes neke stare razvaline. Pravijo jim Gradec in jih omenja s tem imenom tudi pleterski urbar iz l. 1706.⁵³ Poleg so sledovi dvanajstih ogonov opuščeni njiv. Včasih pravijo, da je bil prav tu gori stari Sicherstein. Saj res ne vemo z Gradcem sicer kam v krajevni zgodovini. Vendar stvar ni čisto preprosta.

Komatarjev Cartular navaja, da sta leta 1374 prodala Henrik Sichersteiner in njegov sin Ott Celjanom »trdnjavo Sicherstein obenem z grajskimi razvalinami pri Kravjeku«.⁵⁴ Pristavek, da sta izvzela od prodaje zemljo, ki leži v »Dolini« proti Šentjerneju (Dolina se še danes tako imenuje), je bil potreben, ker se je prodana zemlja držala s pridržano. To zopet s svoje strani dokazuje, da je bil prodan svet današnjih Pleterij. Govora pa je o treh objektih, trdnjavi Sichersteinu, grajskih razvalinah in Kravjeku, ki je očitno grajska pristava. Pozneje pravi Cartular (s. 62), da je sichersteinska trdnjava pri Huntzpergu, čigar ime je danes izgubljeno, zbuja pa slutnjo, da je bila trdnjava v gori in ne pri Kravjeku v dolini. K rešitvi uganke bomo poskusili priti po ovinku.

Že H. Costa je po neznanem viru (in mi je tako zagotavljal tudi sicer kritični J. Kelemina), da so imeli Sicherstein, Sichelburg in Kostanjevica prvotno isti grb, ptico na veji, in so morali zato pripadati istemu plemiškemu rodu.⁵⁵ To so bili španhajmski ministeriali, ki so jim koroški vojvode zaupali nalogo, potisniti hrvaško mejo čez Gorjance. Gotovo so imeli skupen načrt in isto strategijo.

Za kostanjeviške gospode vemo, da so imeli svoj grad za bivanje in upravo v samem mestu, »trdnjavo Kostanjevico«, »Veste Landestrost«, pa daleč v Gorjancih, na današnjem Starem gradu nad Podbočjem. (Staro izročilo pravi, da je bila »tretjak«, s tremi stolpi.) To nam pomaga do misli, da gre tudi pri Gradcu nad Pleterjami za »Veste Sicherstein«, tiste grajske razvaline v dolini pri Kravjeku, nekje na tleh današnjih Pleterij, pa da so grad Sicherstein, kjer so živeli gospodje s svojim uradom.

Ni težko uganiti, zakaj bi bil grad Sicherstein že l. 1374 v razvalinah. Iz drugega vira vemo, da so Sichersteinerji že l. 1504 prodali svoj razrušeni grad na Golem. Ni mogoče, da bi oba gradova že tedaj propadla od starosti, ampak verjetneje v težkih bojih, za katere so ju Sichersteinerji pač zgradili.

Grajske razvaline pri Kravjeku omenjajo viri l. 1551.⁵⁶ Španhajmski ministeriali svo-

jega gradu očitno niso imeli namena obnoviti, saj so si zgradili poleg »novo hišo« (zu dem newn haus).

Prvotni sichersteinski grad, novo hišo in pristavo je treba iskati verjetno pri »pungartu« v jugozahodnem obzidanem delu današnjih Pleterij. Pungarti kažejo na stare fevdalne sedeže.

Šimncva vas. Blaznik jo domneva »na levi strani reke (Krke) na dobrovskem ozemlju, kjer so se leta 1827 kar štirje posestniki pisali Simončič« (s. 29). Pravi, da so bile na Otoku poleg cerkve takrat samo štiri kajže, kar ga odvrča od tega, da bi iskal vas tam. Ne razumem, zakaj naj bi ne vzeli označb »Simanou Polle oder Ottok« in »Šimnova Vass Polle bey Ottok« dobesedno in Šimnovo vas izenačili z Otokom, srednjeveškim Gutenwerdom. Protislovje v obeh izrazih je samo navidezno. V prvem imamo Otok v širšem pomenu besede, cerkev z naseljem in poljem, v drugem pa samo cerkev ali kvečjemu še s kočami tesno pri cerkvi. Otok ima oba pomena še danes.

Ne sme nas motiti, da ni 1827 v Šimnovi vasi nobenega kmeta, ampak samo štirje kajžarji. Na Otoku ni bilo nikoli nobene kmetije, nobene hube, ampak vedno samo domci okoli cerkve. Že od vsega začetka imamo namreč v Gutenwerdu naselje tipa »Videm«. To izpričuje tudi ime Oštata za otoško polje, na katerem je stal freisinški trg. Tudi bližnji Šentjerneji je nekako v istem času nastal na isti način, da so pozidali na odprtem polju farno cerkev, svet okoli nje pa razdelili na same domce. Tudi po uničenju Gutenwerda ni zrastle na njegovih tleh nobena huba. Kmetje, ki so od Šimnovega polja odrajovali desetino stiškemu samostanu, niso iz Šimnove vasi ali Otoka, ampak iz naselij v široki okolici, kakor so lastniki tamkajšnje zemlje pač še danes.

OPOMBE

1. Prim. Rain = Breg pri Kočevju, Willingrain = Breg pri Ribnici; običajnejša oblika je Rann = Breg pri Litiji, Breg pri Vel. Gabru, Breg pri Breznici (Radovljica), Brežice; pa tudi v sestavljenkah: Rannndorf = Breg pri Preddvoru, Hofraum (gotovo iz Hofrann) = Breg pri Podobu. (Spec. Orts-Repertorium, Wien, 1884.)
2. Th. Elze, Urk.-Reg. aus dem gräfl. Auerperg'schen Archiv in Auersperg, MHVK, 1861, reg. 85: »Hof gelegen zunächst ob S. Bartholomae, den man nennt zu dem Pawmgarten.«
3. Iz Gregoričevega rodbinskega arhiva, ki mi ga je iz prijaznosti dovolil uporabiti g. Benon Gregorič, za kar mu najlepša zahvala. — Polčev podatek v članku »Svobodniki na Kranjskem«, GDS, 1936, da je Hans Adam pl. Gallenberg

prodal posestvo Antonu Rožiču, je napačen, kot dokazuje izvirna pergamentna listina o prodaji posestva Mihaelu Gregoriču. — 4. Ullepitsch, Dipl. Carn., MHVK, 1848, 95. — 5. P. Bohinjec, Zgodbe fare Škocjan, 1911, 22. — 6. J. Kelemina, Trg Kronovo, GMS, 1937, 139. — 7. F. Schumi, Archiv II, 12. — 8. P. Hitzinger, Die Freisingischen Sal-, Copial- und Urbarbücher, MHVK, sept. 1862, 65. — 9. Swabach in Feld, Komatar, Cartular, 61. — 10. Valv., VIII, 722. — 11. Terezijanski Rektificirani dominikalni akti, RDA, fasc. 163, št. 5, Drž. arhiv Slov. — 12. Valv., XI, 245, 246. — 13. Lesjak, Zgod. šentjernejske fare, 1927, 140, 141. — 14. Valv. XI, 245. — 15. Fran Pokorn, Opombe k Lesjakovi Zgodovini šentjernejske fare, rokopis v škofijskem arhivu. — 16. Valv., VIII, 729. — 17. Valv., XI, 247—249. — 18. Kostanjeviški urbar iz l. 1588 v uradnem prepisu iz l. 1845: Posavski muzej, Brežice, pod št. 22. — 19. »Mayerhoff zu Guttenwerth sonst Crobatisch überfuhr genant«; RDA, fasc. 120, št. 11. — 20. P. Hitzinger, Die Freising. Sal-, Copial- und Urbarbücher, MHVK, sept. 1862. — F. Schumi, Die Windische Mark, Archiv II, 14. — Numismatika Travner in Baumgartner, Naši srednjeveški novci, ČZN, 1930. — F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane, ZČ, 1951. — I. Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem, Zbornik za umetn. zgod., 1951. — 21. S. Jug, Turški napadi, GDS, 1943, 7—8. — 22. Zapis stiškega kronista P. Puelja, da je bil Gutenwerth do tal porušen, na njegovem mestu pa da je videti vasi Hrvaški Brod, Dramo in Otok, (Kronika, 74), potrjuje le, da so ljudje v dveh stoletjih že močno pozabili na nesrečni trg. Saj meni v istem času Valvasor, da je Guttenbert podrl celo že Atila, »dahero man heutigs Tags nur einen blossen Nach-Hall von ihr und keine eigentliche Wissenschaft hat, wo sie gestanden« (Valv., VIII, 728). Prehajanje spomina v bajko spremlja običajno pretiravanje razsežnosti kraja, kar poznamo tudi drugod in kar je raztegnilo mesto na Otoku do danes že od Kostanjevice do Novega mesta. — 23. H. Co-

sta, Reiseerinnerungen aus Krain, 1848, 105. — 24. P. Hitzinger, Die Peutinger'sche Tafel, MHVK, 1864, 81. — 25. »Im Dorfe, ehemals Markte, Gutenwerth und dessen Umgebung am linken Ufer der Gurk«; P. v. Radics, Herzog Rudolf IV, MHVK, 1864, 100. — 26. S. Rutar, Die Funde von Vinivrh bei Weisskirchen, MCC, 1901, 27. — 27. P. Bohinjec, l. c., 19. — 28. IMDK, 1904, 194—195. — 29. Mitth. der Centr. Comm., 1897, 104. — 30. J. Kelemina, Pravne starine, GMS, 1935, Hoermansberg. — 31. Komatar, Cartular, 57. — 32. Prav tam, 57. — 33. L. 1581 Nibicz, 1583 Nybecz, 1406 Nibicz bei St. Oswald = sv. Ožbald na Javorovici. — 34. »mit dem Puchstalle, mit dem povmgarten, mit aechern, mit wisen, mit holze, mit wazzer mit weide«, Schumi, Archiv II, 270. — 35. Valv., XI, 592. 36. RDA, fasc. 127, št. 14. 37. P. Hitzinger, Das älteste Besitzthum des österr. Herzoge in Krain, MHVK, sept. 1862. — 38. P. Bohinjec, l. c., 67. — 39. F. Schumi, »Die windische Marke«, Archiv II, 16. — 40. Terezijanski nemški uradnik je v Breški vasi napak razumel Brezje, Pürckhendorff; Blaznik, 21. — 41. M. P. Katancsich, Specimen, Zagreb, 1795; po Premerstein-Rutarju, Römische Strassen, 27. — 42. Komatar, Cartular, 41. — 43. Prav tam, 57. — 44. Prav tam, 56. — 45. Prav tam, 57. — 46. S. Jug, Turški napadi, GDS, 1943, 7. — 47. Valv., XV, 344. — 48. Dr. Fr. Ilešić, Brežice, Solčava, ČZN, 1923. — 49. M. Dolenc, Pravosodstvo kostanjeviške opatiije, ČZN, 1814, 38. — 50. Pleterje, »wie es noch Sicherstein geheissen«, P. v. Radics poročja z Dunaja, MHVK, 1863, 71. — Podobno H. Costa, Reiseerinnerungen, 1848, 106: »Karthause Pletterjach, einst eine sichere Veste gegen die Grenznachbarn, dacher Sicherstein genannt.« — 51. Th. Elze, Urkunden-Regesten, MHVK, 1861, 54. — 52. Komatar, Cartular, 58 in 41. — 53. Pri opisu vasi Vratno se omenja neka njiva pod Grazam. Urbar hrani pleterska knjižnica. — 54. »Veste Sicherstain mitsammt dem Burgstall zu dem Krawyak«; Cartular, 35. — 55. H. Costa, l. c., 106. — 56. Komatar, Cartular, 27.

